नेपालमा बालबालिकाको वर्तमान अवस्थाः पन्ध्रौं योजनाको उपलब्धी र १६ औं योजनाका प्राथमिकता

२०८०।३।२५

डा. किरण रूपाखेती
सहसचिव
राष्ट्रिय योजना आयोग

प्रस्तुतिकरणको विषय वस्तु

- ✓ बालबालिकाको मुद्दामा जोड दिन किन आवश्यक छ?
- ✓ बालिका सम्बन्धमा संवाद/बहस गर्न किन आवश्यक छ?
- ✓ पछिल्लो जनगणनाबाट प्राप्त तथ्यांक
- ✓ बालबालिकाको बिषय र १५ औं योजना
- ✓ हालसम्मका उपलब्धी
- ✓ १६औं योजनाको प्राथमिकताका क्षेत्रहरु
- ✓ सम्बोधन गरिनुपर्ने मुद्दाहरु

सकारात्मकताले जीवनलाई उर्जाशील बनाउँछ

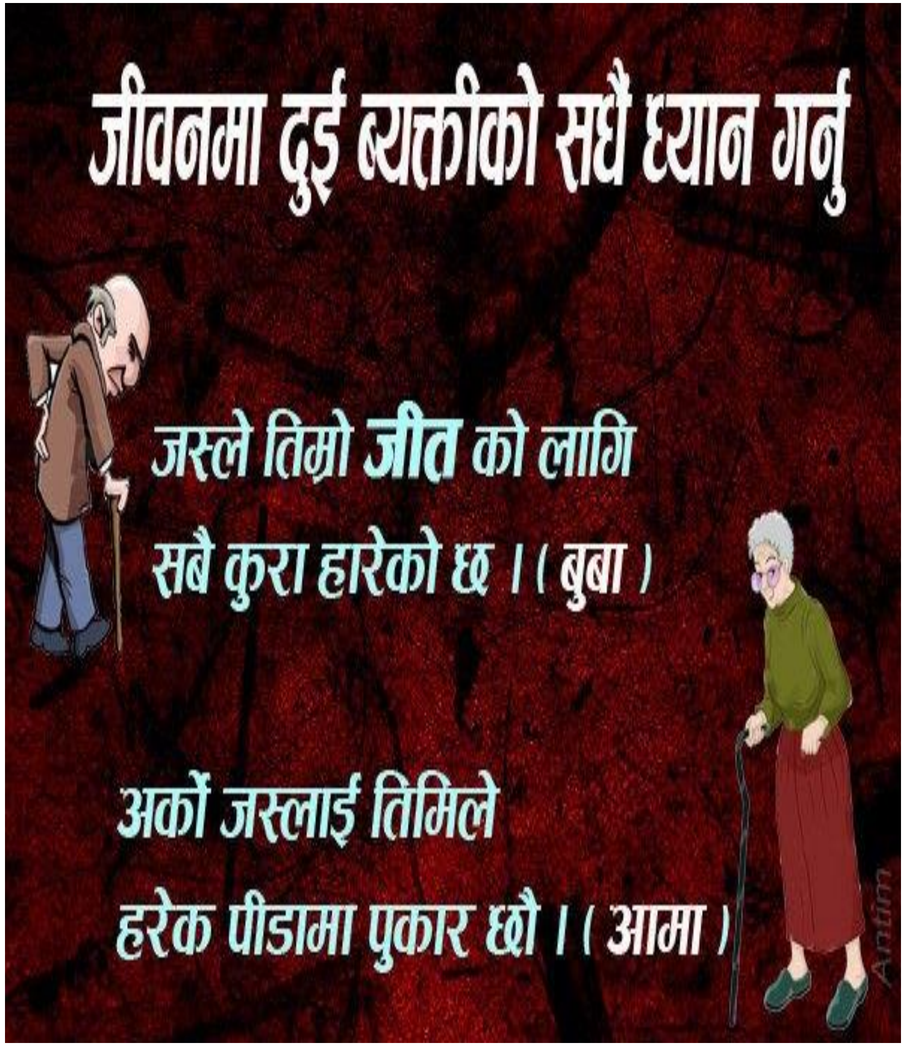

दृष्टिकोणमा बिबिधता हुन सक्छ तर बालअधिकार सुनिश्चित भएको बालमैत्री समाज को स्थापना हामी सवैको लक्ष

सकारात्मकता ले जीवनमा उर्जा थप्छ

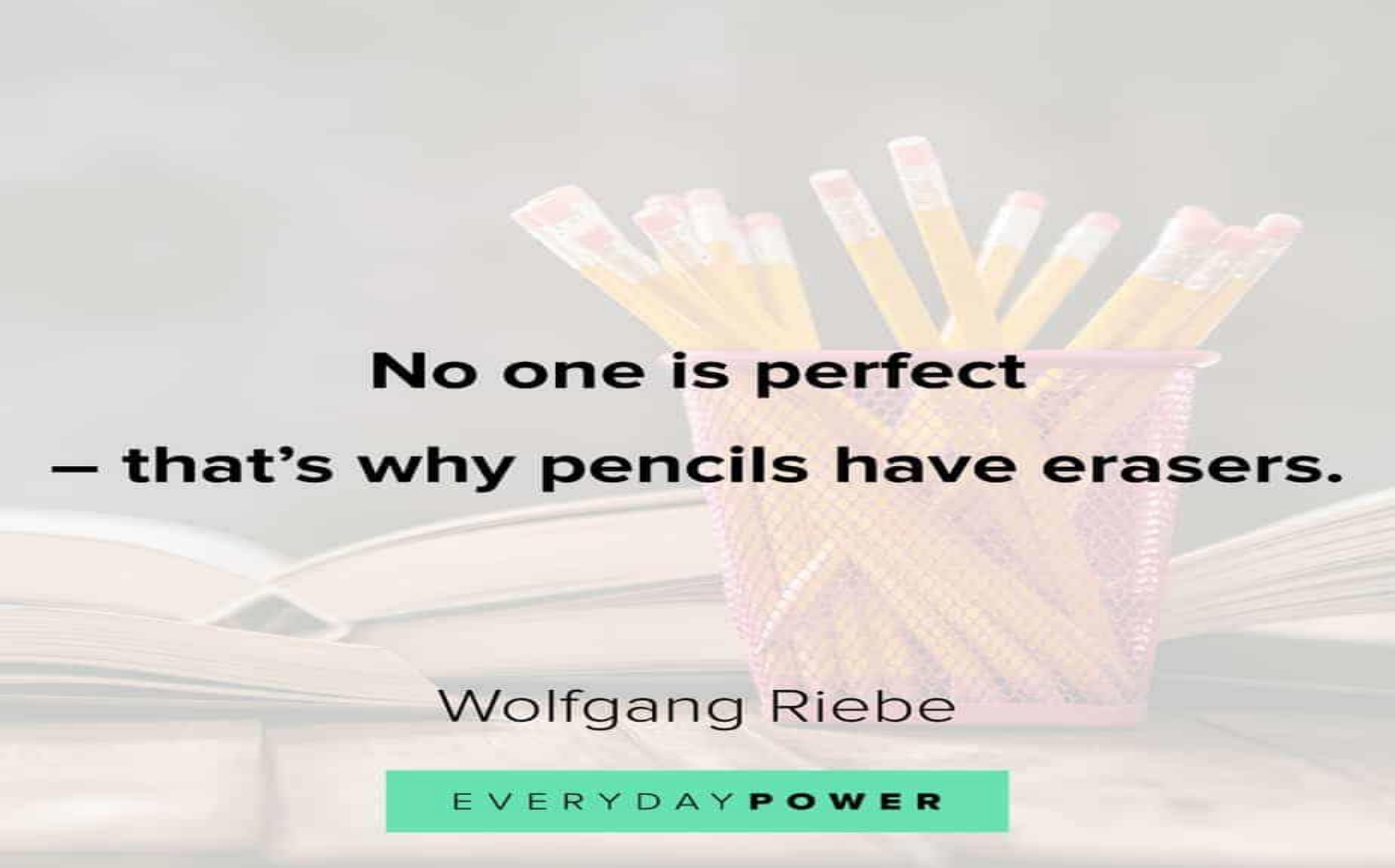

बालबालिकाको मुद्दामा जोड दिन किन आवश्यक छ?

- ✓ कुल जनसंख्याको लगभग आधा जनसंख्या बालबालिकाको रहेको छ ।
- ✓ समाजिक परिप्रेक्ष्यमा **बालबालिका संवेदनशील एवं जोखिम वर्गमा** पर्दछन् ।
- ✓ बालबालिका सम्बन्धी मुद्दाको सरोकार समाजमा सबैसँग रहेको छ ।
- ✓ **सरकार तथा मातहतका निकायमा बालबालिकाको पहुँच** पुगेको हुदैन ।
- ✓ बालबालिका सम्बन्धी मुद्दा अन्य "ठूला मुद्दाहरू" को अगाडि सधैं ओझेलमा परेको छ ।
- ✓ **सबै बालबालिकाहरू फरक हुन्छन्** ; यद्यपी जुम्ल्याहा बालबालिकाहरूमा समेत फरक प्रवृत्ति रहेको हुन्छ ।
- ✓ बालबालिकाहरू विभिन्न शारीरिक, बौद्धिक/मानसिक, सामाजिक तथा भावनात्मक परिवेशमा हुर्किएका हुन्छन् ।
- ✓ बालबालिकाहरूले खेल, माया,स्नेह, वस्तुहरू, मानिसहरू र वातावरण प्रति गर्ने व्यवहार फरक हुन सक्छ ।
- ✓ बालबालिकाहरूलाई मार्गदर्शन प्रदान गर्नमा **बाल विकास सम्बन्धी ज्ञान र स्वस्थ मस्तिष्क विकासको बुझाइ** महत्वपूर्ण हुन्छ ।

बालिका सम्बन्धमा संवाद/बहस गर्न किन आवश्यक छ?

- ✓ हाल **बालिकाको संख्या उल्लेख्य रहेको** छ र उनीहरू **परिवार, समाज र राष्ट्रको वर्तमान तथा भविष्य** हुन् ।
- ✓ **बालिकाहरू देशका सम्मानित नागरिक हुन्** र संविधानले प्रत्याभूत गरेको अधिकारमा उनीहरूको हकाधिकार हुन्छ ।
- ✓ विभिन्न कारणहरूले गर्दा **समाजमा लैङ्गिक असमानता** व्यापक रूपमा रहेको छ, र सो कारण विशेष गरी **बालिकाहरू विभिन्न प्रकारका हिंसाको शिकार** हुने गर्दछन ।
- ✓ **बालिकाहरू भविष्यका आमा हुन् ।**
- ✓ समग्रमा **महिलाको जीवन उत्थान गर्न** उनीहरूको **प्रजनन भूमिकाबाट लैङ्गिक भूमिकामा रूपान्तरण** हुन अत्यावश्यक छ ।
- ✓ बालिकाको सवालमा उनीहरूको आवश्यकता विशिष्ट प्रकारको हुन्छ ।
- ✓ **बालिका विरूद्ध हुने भेदभाव र हिंसालाई सम्बोधन** गर्न विशेष आवश्यकता छ ।

राष्ट्रिय जनगणना-२०७८को नतिजा

नेपालको जनसंख्या

कुल जनसंख्या	महिला	पुरुष
29164578	14911027(५१ प्रतिशत)	14253551(४९ प्रतिशत)

भौगोलिक क्षेत्र र प्रदेश अनुसार नेपालको जनसंख्या

कुल जनसंख्या	भौगोलिक क्षेत्र		
	हिमाल	पहाड	तराई
29164578	1772948	11757624	**15634006**

कुल जनसंख्या	प्रदेश						
	कोशी	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम
29164578	4961412	6114600	6116866	2466427	5122078	1688412	2694783

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को नतिजा

राष्ट्रिय जनगणना-२०७८को नतिजा (क्रमशः)

भौगोलिक क्षेत्र अनुसार नेपालमा 0-5 वर्षसम्मका बालबालिकाको जनसंख्या

0-5 वर्षसम्मका बालबालिकाको जनसंख्या	भौगोलिक क्षेत्र		
	हिमाल	**पहाड**	**तराई**
कुलः 3007648 (१०.३१ प्रतिशत)	189935	1074600	1743113
बालकः 1589674	98725	566327	924622
बालिकाः 1417974	91210	508273	818491

प्रदेश अनुसार 0-5 वर्षसम्मका बालिकाको जनसंख्या

0-5 वर्षसम्मका बालिकाको जनसंख्या	**प्रदेश**						
	कोशी	**मधेश**	**बागमती**	**गण्डकी**	**लुम्बिनी**	**कर्णाली**	**सुदूरपश्चिम**
कुलः 1417974(५ प्रतिशत)	227658	372279	229367	97164	257233	97473	136800

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को नतिजा

राष्ट्रिय जनगणना-२०७८को नतिजा (क्रमशः)

भौगोलिक क्षेत्र र प्रदेश अनुसार नेपालमा ० देखी १8 वर्षका बालबालिकाहरूको जनसंख्या

० -१8 वर्षका बालबालिकाहरूको जनसंख्या	भौगोलिक क्षेत्र		
	हिमाल	पहाड	तराई
बालकः 5475089	348301	2042565	**3084223**
बालिकाः 5102880	341537	1911339	**2850004**

कूल जनसंख्यामा 0-१८ वर्षसम्मका बालबालिकाको जनसंख्याको प्रतिशत:करीब ३६ प्रतिशत

० -१8 वर्षका बालबालिकाहरू को जनसंख्या	प्रदेश						
	कोशी	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम
बालक	861074	**1345179**	956417	407664	981623	367776	555356
बालिका	822492	**1225768**	866719	372537	927875	355405	532084

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को नतिजा

राष्ट्रिय जनगणना-२०७८को नतिजा (क्रमशः)

भौगोलिक क्षेत्र र प्रदेश अनुसार नेपालमा १० देखी १९ वर्षका किशोरीहरूको जनसंख्या

१० -१९ वर्षका किशोरीहरूको जनसंख्या	भौगोलिक क्षेत्र		
	हिमाल	पहाड	तराई
2885792(९.८९ प्रतिशत)	195817	1127858	1562117

१० -१९ वर्षका किशोरीहरूको जनसंख्या	प्रदेश						
	कोशी	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम
2885792	462678	**632834**	520046	221659	529033	203893	315649

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को नतिजा

राष्ट्रिय जनगणना-२०७८को नतिजा
(क्रमशः)

भौगोलिक क्षेत्र र प्रदेश अनुसार नेपालमा १० देखी १९ वर्षका किशोरहरूको जनसंख्या

१० -१९ वर्षका किशोरहरूको जनसंख्या	भौगोलिक क्षेत्र		
	हिमाल	पहाड	तराई
2990477(१० प्रतिशत)	191580	1162375	1636522

१० -१९ वर्षका किशोरहरूको जनसंख्या	प्रदेश						
	कोशी	मधेश	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम
2990477	474260	**679537**	561463	232401	534945	201223	306648

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को नतिजा

१५औं योजनाको सोच, लक्ष्य र उद्देश्य

सोच

- बालअधिकार सुनिश्चित भएको बालमैत्री समाज ।

लक्ष्य

- बालबालिका तथा किशोरकिशोरीलाई सबै प्रकारको हिंसा, दुर्व्यवहार र शोषणबाट मुक्त गराउँदै उनीहरूको हक अधिकार संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गरी राष्ट्र निर्माण गर्न सक्ने योग्य र सक्षम नागरिकको रूपमा विकास गर्ने ।

उद्देश्य

- बालबालिका तथा किशोरकिशोरीको अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु ।
- बालबालिका तथा किशोरकिशोरीमैत्री वातावरण सिर्जना गर्नु ।
- बालबालिका तथा किशोरकिशोरी विरुद्ध हुने शारीरिक र मानसिक लगायत सबै प्रकारका हिंसा, विभेद, दुर्व्यवहार, शोषण र उपेक्षाको अन्त्य गर्नु ।

१५औं योजनाको रणनीति र कार्यनीति

रणनीति	कार्यनीति
बाल स्वास्थ्यमा सुधार गरी बाल मृत्युदर घटाउने ।	१) बालबालिका तथा किशोरकिशोरीको पोषण अवस्थामा सुधार गर्न पोषण सम्बन्धी कार्यक्रमको विस्तार गरिनेछ । २) बालबालिकाहरूमा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाको पहुँच बढाई बाल मृत्युदर घटाइनेछ । ३) किशोरकिशोरीहरूलाई स्वास्थ्य तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा तथा सेवा उपलब्ध गराइनेछ । ४) विद्यालय तहको पाठ्यक्रममा बालअधिकार, बालबालिका सम्बन्धी कानून र यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य विषयलाई समावेश गरिनेछ । ५) विद्यालयमा अध्यापन गर्ने शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई बालअधिकार, यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यका विषयमा आधारभूत तहको प्रशिक्षण दिइनेछ ।
बालबालिकाको मानसिक तथा शारीरिक विकासका लागि प्रारम्भिक बालविकासमा पहुँच वृद्धि गर्ने ।	१) प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमलाई विस्तार गरी सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ । २) प्रत्येक विद्यालयमा बालबालिकाको शारीरिक र मानसिक विकासको लागि उमेर र कक्षा अनुसार खेलकुद, मनोरञ्जन तथा अतिरिक्त क्रियाकलापहरू वार्षिक क्यालेण्डर बनाई सञ्चालन गरिनेछ ।
बालबालिका तथा किशोरकिशोरी विरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसाको अन्त्य गरी उनीहरूको जीवनलाई सुरक्षित बनाउने ।	१) बालबालिका तथा किशोरकिशोरी विरुद्ध हुने हिंसा, यौन दुर्व्यवहार, बालश्रम, बलात्कार, बेचबिखन जस्ता अपराध विरुद्ध शून्य सहनशीलताको नीति अबलम्बन गरिनेछ । २) बालबालिका तथा किशोरकिशोरी विरुद्धको अपराध नियन्त्रण गर्न कानूनी सुधार गरिनेछ । ३) बालबालिका माथि हुने शारीरिक तथा मानसिक सजाय विरुद्ध अभियान सञ्चालन गरी विद्यालयलाई बालमैत्री तथा शान्ति क्षेत्र घोषणा गरिनेछ । ४) बालबालिकाको आपत्कालीन उद्धार र संरक्षणका लागि बालबालिका खोजतलास नं. १०४ र बाल हेल्पलाईन नं. १०९८ को सेवा स्थानीय तहसम्म विस्तार गरी सो सेवाबारे विद्यालयदेखि सर्वसाधारणसम्म पुग्ने गरी प्रचार प्रसार गरिनेछ । ५) बालबालिका खोजतलास नं. १०४ र बाल हेल्पलाईन नं. १०९८ को प्रभावकारिताका लागि सेवा सञ्चालन सम्बन्धी कानून तथा कार्यविधि निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । ६) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा आपत्कालीन बाल उद्धारकोष स्थापना र व्यवस्थापन गरिनेछ ।

१५औं योजनाको रणनीति र कार्यनीति

असहाय, अनाथ, अपाङ्गता भएका, असक्त तथा बेवारिसे बालबालिका तथा किशोरकिशोरीलाई राज्यबाट संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने ।	१) अनाथ एवम् विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाका लागि जन्मदर्ता र नागरिकता पाउने प्रक्रिया सरलीकरण गरिनेछ । २) अनाथ, असहाय, बेवारिसे, अशक्त, अपाङ्गता भएका र विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिका तथा किशोरकिशोरीको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न अस्थायी संरक्षण सेवाको व्यवस्थापन गरिनेछ । ३) सडक बालबालिकाको उद्धार र पुनर्स्थापना, रोकथाम तथा नियन्त्रणमा प्रदेश तथा स्थानीय तह समेतबाट अभियान सञ्चालन गरिनेछ । ४) बालगृह, बालसुधार गृह, निगरानी कक्ष तथा अस्थायी संरक्षण सेवामा रहेका बालबालिकाको खानपान, स्वास्थ्य तथा सुरक्षाको विषयमा उपयुक्त मापदण्ड निर्माण गरी सोको आधारमा सञ्चालन गर्न निरन्तर अनुगमन गरी सुधार गरिनेछ । ५) अपाङ्गता भएका विशेषतः बौद्धिक अपाङ्गता भएका बालबालिकाको उपचार सेवालाई प्राथमिकता दिंदै त्यस्तो सेवालाई सहज र प्रभावकारी बनाइनेछ ।
विभिन्न माध्यमबाट बालबालिकालाई सामाजिक जीवनमा सहभागी हुने वातावरण सिर्जना गर्ने ।	१) बाल क्लब, बाल समूह, किशोरकिशोरी समूह जस्ता संस्थाको गठन तथा सञ्चालनलाई विस्तार गरी बालबालिका तथा किशोरकिशोरीको सहभागिता बढाइनेछ । २) बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक र शैक्षिक विकासमा अवरोध तथा बाधा नपर्ने गरी बाल सहभागितालाई प्रवर्द्धन गरिनेछ । ३) नीति निर्माण तहमा बालबालिकाको सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ ।

१५औं योजनाको रणनीति र कार्यनीति

राज्यले सबै प्रकारको बालश्रमको अन्त्य गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।	**१) सबै प्रकारको बालश्रमको अन्त्य गर्न आवश्यक कानूनी व्यवस्था गरिनेछ ।** **२) जुनसुकै क्षेत्रमा कार्यरत श्रमिकको अनुगमन गरी बाल श्रमिकको उद्धार तथा पुनर्स्थापना गरिनेछ ।** **३) प्रदेश तथा स्थानीय तह समेतबाट सबै प्रकारका बालश्रमको अन्त्यका लागि कानूनी, नीतिगत तथा कार्यक्रमगत व्यवस्था गरिनेछ ।**
बालबालिकाको पहुँचयुक्त पूर्वाधारको निर्माण गरी बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने ।	१) बालमैत्री स्थानीय शासनको आवश्यक पूर्वाधार तथा बालअधिकार सूचकहरू पूरा गर्न आवश्यक स्रोत-साधनको व्यवस्थापन, बालमैत्री वडा तथा स्थानीय तह घोषणा गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइनेछ । २) सार्वजनिक स्थल तथा विद्यालयका भौतिक संरचना (भवन, शौचालय, सडक, फर्निचर, कुर्सी, टेबुल) र अन्य संरचनालाई समेत बालमैत्री बनाइनेछ । ३) बाल अधिकार, बालमैत्री शासन र बाल संवेदनशीलता अभिवृद्धि सम्बन्धी विषय शिक्षक तथा सबै सरकारी निकायको तालिम पाठ्यक्रममा समावेश गरी अभिमुखीकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि तालिम प्रदान गरिनेछ ।
विद्यमान बालगृहको संस्थागत आवासीय संरक्षणलाई निरुत्साहित तथा निःसंस्थाकरण गर्दै अन्तिम विकल्पको रूपमा मात्र संरक्षण गर्ने गरी अन्य वैकल्पिक हेरचाहलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।	**१) विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकालाई वैकल्पिक हेरचाहको व्यवस्था गर्ने प्रणाली स्थापना गरिनेछ ।** **२) सन्तान नभएका दम्पति, एकल महिला तथा पुरुषले धर्मपुत्र धर्मपुत्री लिन चाहेमा स्थानीय बालअधिकार समिति मार्फत दीर्घकालीन संरक्षणका लागि नियमानुसार धर्मपुत्र धर्मपुत्री सिफारिस तथा लिने दिने व्यवस्था र प्रक्रियालाई प्राथमिकतामा राखी अदालतबाट हुने लिखत प्रमाणीकरण प्रक्रिया समेतलाई सहज तथा प्रभावकारी बनाइनेछ ।**

१५औं योजनाको अपेक्षित उपलब्धि

- सरकारका तीन तहमा बालअधिकार संरक्षण तथा सम्बर्द्धन सम्बन्धी नीति, कानून, योजना तथा कार्यक्रम र मापदण्ड कार्यान्वयन भएको हुने
- विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको अधिकार संरक्षण भएको हुने,
- बालबालिकाको शिक्षा, पोषण र स्वास्थ्य सम्बन्धी सेवा-सुविधामा पहुँच पुगेको हुने, बालबालिकाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका शारीरिक र मानसिक शोषण, हिंसा र दुर्व्यवहार उल्लेख्य रूपमा न्यूनीकरण भएको हुने,
- सरकारी निकाय, संस्था, बाबुआमा तथा संरक्षकको बालबालिकाप्रतिको दायित्व अभिवृद्धी भएको हुने
- बालबालिका खोजतलास नं. १०४ र बाल हेल्पलाईन १०९८ प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भएको हुने।

१५औं योजनाको मध्याबधि मूल्यांकन भएको । तर बिस्तृत रुपमा माथि उल्लेखित पक्षहरु नसमेटिएको स्थितिमा अन्तिम मूल्यांकन पश्चात मात्र स्थिति अवगत हुने ।

पन्ध्रौं योजनाको नतिजा सूचकमा प्रगति

नतिजा सूचक	एकाई	आधार वर्ष	लक्ष्य		२०७९/८० को अनुमानित उपलब्धी
		२०७५/७६	२०८०/८१	२०७९/८०	
राष्ट्रिय गरिबीको रेखामुनि रहेका ५ बर्षमुनि बालबालिका	प्रतिशत	३५.३५	१५.३	१९.३	-
५ बर्षभन्दा मुनिका बालबालिकामा भएको पुडकोपन	प्रतिशत	३६	२०	२४	२५
५ बर्ष मुनिका कम तौल भएका बालबालिका	प्रतिशत	२७	१५	१८	१९

पन्ध्रौं योजनाको नतिजा सूचकमा प्रगति

सूचक	एकाइ	आधार वर्ष(२०७५/७६)	पन्ध्रौ योजनाको लक्ष्य (२०८०-८१)	आ.व. २०७९/८०को अनुमानित उपलब्धि
साक्षरता दर (५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	६५.९	९६	७६.२
साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	५८.०	९५	६०.५
युवा साक्षरता दर (१५-२४ वर्ष)	प्रतिशत	९२	९९	८९
प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा विकास/पूर्व प्राथमिक शिक्षामा कूल भर्ना दर	प्रतिशत	८५	१००	९४.६
आधारभूत तह (१-८) मा खुद भर्ना दर	प्रतिशत	९३	९९	९६.१
माध्यमिक तह (९-१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	४६	६५	६०

कुपोषण न्यूनिकरणमा भएको प्रगति

सूचकहरु	२००१	२००६	२०११	२०१६	२०२२	२०३०
पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाहरूमा हुने पुड्कोपनको दर (प्रतिशत)	५७	४९	४१	३६	२५	१५
पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाहरूमा हुने ख्याउटेपनको दर (प्रतिशत)	११	१३	११	१०	८	४
पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाहरूमा हुने कम तौलको दर (प्रतिशत)	४३	३९	२९	२७	१९	१०
बाल्यावस्थामा मोटोपनको (प्रतिशत)	१	१	१	१	१	१
शिशुलाई ६ महिना सम्म पूर्ण स्तनपानको दर (प्रतिशत)	६८	५३	७०	६६	५६	-

स्रोतः नेपाल जनसाङ्ख्यिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण २००१, २००६, २०११, २०१६ र २०२२

कुपोषण न्यूनिकरणमा भएको प्रगति

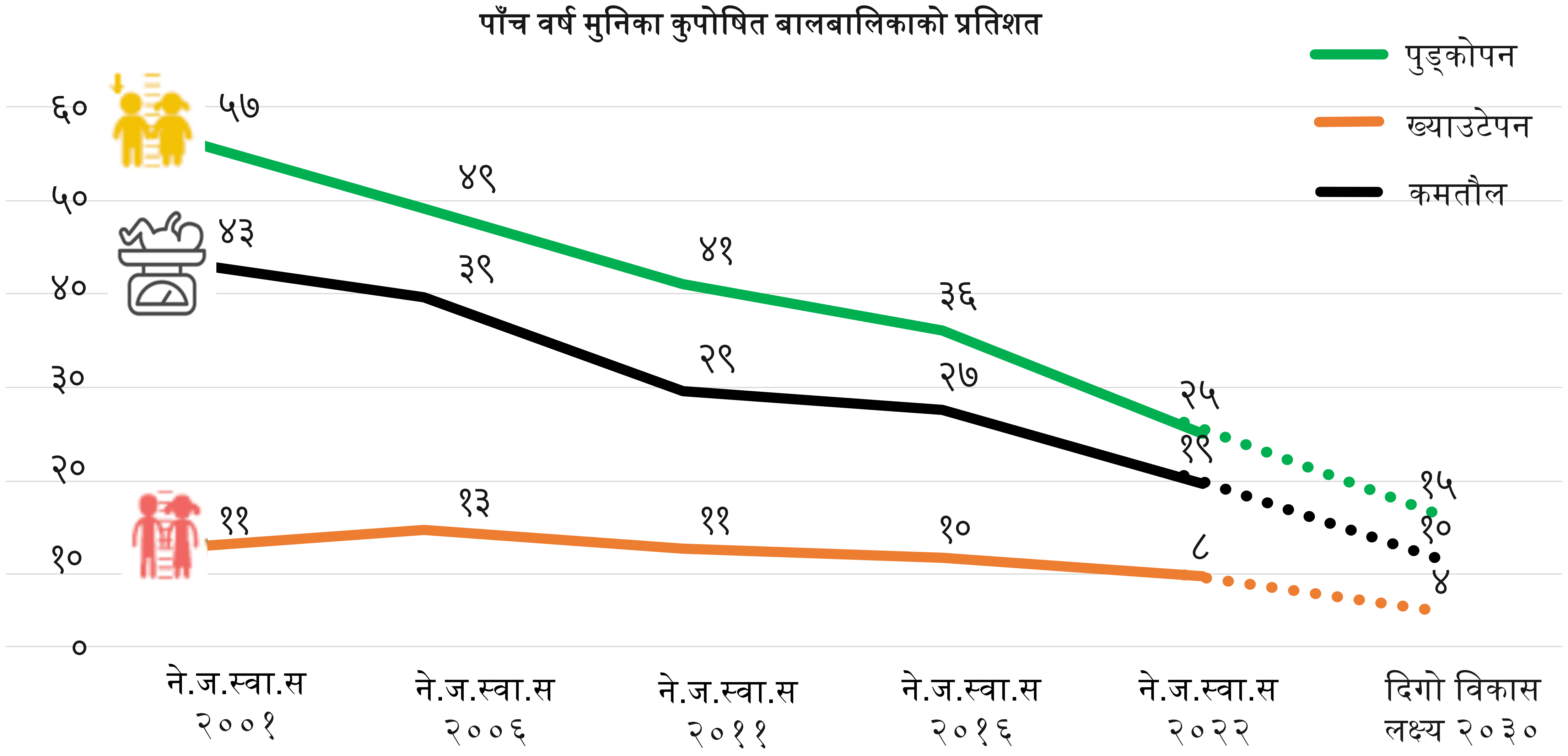

स्रोतः नेपाल जनसाङ्ख्यिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण (ने.ज.स्वा.स)

प्रदेशस्तरमा पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाहरूको कुपोषण न्यूनिकरणमा भएको प्रगति

सूचकहरू	नेपाल (%)	कोशी प्रदेश (%)	मधेश प्रदेश (%)	बागमती प्रदेश (%)	गण्डकी प्रदेश (%)	लुम्बिनी प्रदेश (%)	कर्णाली प्रदेश (%)	सुदुरपश्चिम प्रदेश (%)
पुड्कोपन	२५	२०	२९	१८	२०	२५	३६	२८
ख्याउटेपन	८	४	१०	५	४	१६	४	५
कम तौल	१९	१३	२७	११	१८	२३	१८	१४
रक्तअल्पता	४३	३४	५१	४३	३१	४९	४०	४५

स्रोतः नेपाल जनसाङ्ख्यिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०२२

नेपालमा बाल मृत्युदरको अवस्थामा भएको प्रगति

सूचकहरू	२००१	२००६	२०११	२०१६	२०२२
पाँच वर्ष मुनिको बाल मृत्यु (प्रति १००० जीवित जन्ममा मृत्यु)	९१	६१	५४	३९	३३
शिशु मृत्यु (जन्मेको १ वर्ष भित्र) (प्रति १००० जीवित जन्ममा मृत्यु)	६४	४८	४६	३२	२८
नवजात शिशु मृत्यु (जन्मेको २८ दिन भित्र) (प्रति १००० जीवित जन्ममा मृत्यु)	३९	३३	३३	२१	२१

स्रोत: नेपाल जनसाङ्ख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २००१, २००६, २०११, २०१६ र २०२२

पन्ध्रौं योजनाको नतिजा सूचकमा प्रगति

नतिजा सूचक	एकाई	आधार वर्ष	लक्ष्य		२०७९/८० को अनुमानित उपलब्धी
		२०७५/७६	२०८०/८१	२०७९/८०	
राष्ट्रिय गरिबीको रेखामुनि रहेका महिला	प्रतिशत	२५.३४	११.०	१३.९	-
लैंगिक विकास सूचकांक	सूचकांक	०.८९७	०.९६३	०.९५७	०.९४२
लैंगिक सशक्तीकरण सूचकांक	सूचकांक	०.५७	०.६४	०.६३	०.६२
लैंगिक असमानता सूचकांक	सूच	०.४७	०.३९	०.४१	०.४५२

पन्ध्रौं योजनाको नतिजा सूचकमा प्रगति (क्रमशः...)

नतिजा सूचक	एकाई	आधार वर्ष	लक्ष्य		२०७९/८० को अनुमानित उपलब्धी
		२०७५/७६	२०८०/८१	२०७९/८०	
जीवनकालमा शारीरिक, मानसिक वा यौनहिंसा पीडित महिला	प्रतिशत	२४.४	१३	१६	२४.३
विगत १२ माहिनामा शारीरिक, मानसिक वा यौनहिंसा पीडित महिला	प्रतिशत	१३.५	६	७	१३.५

पन्ध्रौं योजनाको नतिजा सूचकमा प्रगति (क्रमशः...)

नतिजा सूचक	एकाई	आधार वर्ष	लक्ष्य		२०७९/८० को अनुमानित उपलब्धी
		२०७५/७६	२०८०/८१	२०७९/८०	
प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी हकबारे निर्णय गर्ने महिला (१५देखि ४९ बर्ष उमेर समूह) को अनुपात	प्रतिशत	५९.५	८०	७७	७०
महिलाहरूको स्वामित्व भएका प्रतिष्ठान (कूल प्रतिष्ठानको अनुपात)	प्रतिशत	२६	४०	३८	२७३४३६ (२९.६१

बालबालिकाको क्षेत्रमा भएको समष्टिगत प्रगति

- संयुक्त राष्ट्रसंघको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि,१९८९लाई नेपालले २०४७ साल भाद्र २९ गते अनुमोदन गरेको ३२ बर्ष पूरा भएको छ । महासन्धिका प्रावधानहरुको कार्यान्वयनको लागि नेपालले संबैधानिक, कानूनी, नीतिगत, संरचनात्मक र कार्यक्रमगत व्यबस्था गरेको छ । यसबाट बालबालिकासंग सम्बन्धित गुणात्मक र परिमाणात्मक सूचकहरुमा सुधार हुँदै आएको छ ।
- संयुक्त राष्ट्रसंघको बाल अधिकार महासन्धी,१९८९ का ४२ वटा धाराहरु सबै कार्यान्वयनमा छन् ।
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन,२०७५ मा भएका व्यबस्थाहरु मध्ये संयन्त्रगत कार्यान्वयनको क्रममा स्थानीय बाल अधिकार समितिको गठन भएको स्थानीय तहको संख्या २१९, बाल अधिकार संरक्षण र प्रबर्धन सम्बन्धी कार्यबिधि निर्माण भएको स्थानीय तहको संख्या ३०८ र बालकोष स्थापना भएका स्थानीय तहको संख्या १९५ पुगेको छ ।
- हिंसा दुर्व्यबहार र जोखिममा परेका बालबालिकालाई तत्काल आवश्यक सेवा प्रदान गर्न कार्यहरुमा राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद, प्रदेश बाल अधिकार समिति र स्थानीय बाल अधिकार समिति,बालबालिका खोजतलास सेवा(निशुल्क टेलिफोन नं १०४), बाल हेल्पलाईने सेवा (निशुल्क टेलिफोन १०९८),नेपाल प्रहरीको महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र, एकव्दार संकट ब्यबस्थापन केन्द्र, बाल कल्याण अधिकारी जस्ता संयन्त्रहरु क्रियाशील भईरहेका छन् ।

श्रोत: बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय स्थिति प्रतिबेदन,२०७९

बालबालिकाको क्षेत्रमा भएको समष्टिगत प्रगति(क्रमश..)

- केन्द्रीय तथ्यांक विभागको बहुसूचक क्लष्टर सर्वेक्षण ,२०७६ अनुसार जन्मदर्ता ७७.२ प्रतिशत पुगेको छ ।

- आ व २०७७।७८ सम्ममा १२ वटा स्थानीय तह र २७ वटा स्थानीय तहका कम्तिमा १ वडा गरी३९ वटा वडा बालमैत्री घोषणा भएका थिए भने आ व २०७८।७९ सम्म २२ वटा स्थानीय तह (१६ नगरपालिका र ६ गाउँ पालिका) र ३२ वटा पालिकाका ४८ वटा वडाहरु बालमैत्री घोषणा भएका छन् ।

- सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट आयोजना हुने बालबालिकासंग सम्बन्धित कार्यहरु तथा कार्यक्रमहरुमा बालबालिकाको प्रतिनिधिलाई सहभागी गराई उनीहरुको विचारलाई समाहित गर्ने अभ्यास स्थानीय तहसम्मनै रहेको छ ।

- ७३ जिल्लाका ७०५ स्थानीय तहका बिध्यालयहरुमा जम्मा १९,५५६ वटा बालक्लब संचालनमा रहेका छन् ।

श्रोत: बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय स्थिति प्रतिबेदन,२०७९

पन्ध्रौं योजनाको दस्तावेजमा उल्लेख भएको प्रमुख समस्या

- सबै बालबालिकाको गुणस्तरीय शिक्षा, स्वास्थ्यमा सहज पहुँच नहुनु,
- मनोरञ्जन, बालसहभागिता, बालमैत्री वातावरणको अभावमा विकास र संरक्षण हुन नसक्नु,
- बालश्रमको अवस्था विद्यमान रहनु,
- अझै पनि सडक बालबालिकाको अवस्था विद्यमान रहनु,
- असहाय र अनाथ बालबालिकाको संरक्षण तथा उचित व्यवस्थापन हुन नसक्नु,
- बालविवाह, हिंसा, शोषण, यौन दुर्व्यवहार, बलात्कार, हत्या, अनधिकृत ओसार-पसारको अवस्था विद्यमान रहनु,
- किशोरी शिक्षाको कमी हुनु, कानूनको विवाद र बाल बिज्याईंजस्ता समस्याको प्रभावकारी सम्बोधन गरी उनीहरूको भावी जीवनलाई सहज बनाउँदै परिवार र समाजमा पुनर्मिलन र पुनर्स्थापना गराउन नसक्नु ,
- वैकल्पिक स्याहारको माध्यमबाट अनाथ बालबालिकाको पुनर्स्थापना गर्न नसक्नु यस क्षेत्रका समस्या हुन् ।

पन्ध्रौं योजनाको दस्तावेजमा उल्लेख भएको चुनौती तथा अवसर

- विज्ञान र प्रविधिको विकास, शहरीकरण, विकसित विश्वव्यापी मूल्य-मान्यता र बदलिँदो परिस्थितिलाई मध्यनजर गर्दै बाल अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन प्रभावकारी रूपमा गर्नु, शिक्षा, स्वास्थ्य, मनोरञ्जन, बालसहभागिता र बालमैत्री वातावरणको विकास गर्दै सङ्कट र जोखिममा परेका सबै बालबालिकाको संरक्षण गर्नु,
- बालविवाह, बालश्रम, हत्या, अपहरण, बालहिंसा, यौन दुर्व्यवहार तथा बलात्कार जस्ता घटनाको अन्त्य गर्नु र असहाय, असक्त, बाबु-आमाविहीन, जोखिममा परेका, सडक बालबालिका एवम् कुनै पनि बहानामा बालअधिकारबाट वञ्चित बालबालिकाको उचित संरक्षण र व्यवस्थापन गरी उनीहरूको भविष्य सुनिश्चित गर्नु
- संविधानले बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गर्नु,
- संघीय संरचना अनुसार बालबालिका सम्बन्धी कानून, नीति, योजना, कार्यक्रम तथा संस्थागत संयन्त्र स्थानीय तहदेखि संघसम्म स्थापना तथा सञ्चालन हुँदै जानु,
- दिगो विकास लक्ष्यमा बालबालिका तथा किशोरकिशोरी सम्बन्धी विषयहरू समावेश हुनु,
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ कार्यान्वयनमा आउनु,
- राज्यबाट बालबालिकाको शिक्षा र स्वास्थ्यमा विशेष जोड दिइनु,
- बालबालिकाको संरक्षण सम्बन्धी विषय तीन तहको सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्नु,
- सरकार, संघ-संस्था र नागरिक समाजबीच समन्वय, सहयोग, सहजीकरण र सहकार्यमा अभिवृद्धि हुनु **र** बाल अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनको सवालमा सरोकारवालाहरूमा सचेतना र सहकार्य वृद्धि हुँदै जानु

पन्ध्रौं योजनाको समिक्षाले औंल्याएका विध्यमान समस्या तथा चुनौती

- महिला तथा बालबालिका सम्बन्धी लक्ष्य पुरा नहुनुमा बजेट अपर्याप्त हुनु,
- महिला तथा बालबालिका सम्बन्धी कतिपय सूचकका तथ्याङ्क उपलब्ध नहुनु,
- संघ प्रदेश र स्थानीय तह बीच लैङ्गिक समानता सम्बन्धी नीति योजना कार्यक्रम तथा बजेटहरुमा सामन्जस्यता कायम गर्नु,
- यौनिक तथा लैंगिक अल्पसंख्यकहरुमाथि हुने व्यवहारगत विभेद हटाउनुका साथै उनीहरुको हक र अधिकारको संरक्षण गर्नु,
- महिला माथि हुने लैंगिक तथा घरेलु हिंसा अझै विध्यमान रहनु,

बालबालिका तथा किशोरकिशोरी विषय क्षेत्रगतरूपमा देखिएका समस्याको सारांश

- आवश्यक कार्यक्रमको लागि बजेट विनियोजन न्यून हुनु,
- बालश्रम अपेक्षितरुपमा घट्न नसक्नु,
- स्थानीय तहका जनप्रतिनिधिहरूमा बाल अधिकार संरक्षण तथा प्रवर्द्धन र बाल संवेदनशीलता सम्बन्धी न्यून जानकारी, प्राथमिकता र चासो नहुँदा यससम्बन्धी कानूनी र नीतिगत व्यवस्था प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु,
- स्थानीय तह र प्रदेशमा बालबालिका सम्बन्धी संयन्त्र प्रभावकारी नहुनु,
- परम्परागत हानिकारक अभ्यास (बालबिबाह,बालश्रम,बेचबिखन,शारीरिक तथा मानसिक हिंसा) को विद्यमानताले बाल अधिकार संरक्षण गर्न नसकिनु,
- इन्टरनेट र संचार माध्यमबाट बालबालिका माथि हुने हिंसाको अन्त्य गर्न नसकिनु ।
- विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गराउनु
- विद्यालय शिक्षाको सर्वसुलभता, उपयुक्त पूर्वाधार, समन्यायिकता, गुणस्तरको सुनिश्चितता सहित सिकाइमैत्री वातावरण तयार गरी आकर्षण अधिवृद्धि गर्नु
- शिक्षण सिकाइलाई व्यावहारिक, बालमैत्री एवम् प्रविधिमा आधारित बनाउनु

बालबालिका तथा किशोरकिशोरी
विषय क्षेत्रगतरूपमा देखिएका समस्याको सारांश(क्रमश..)

- सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्न नसकिनु
- विशेष तथा लक्षित समूहका बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न नसकिनु
- भर्ना भएका बालबालिकाको निरन्तरता कायम गर्दै अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि हासिल हुन नसक्नु
- विषयगत शिक्षक व्यवस्थापन गर्न नसक्नु

दक्षिण एसियाली मुलुकहरूमा १८ वर्ष भन्दा कम उमेरमा भएको विवाह (बालविवाह) को प्रतिशत

देश	विवाहको उमेर	
	१५ वर्ष भन्दा कम	१५ देखि १८ वर्ष
बाङ्लादेश	16%	51%
नेपाल	**8%**	**33%**
अफगानिस्तान	4%	28%
भुटान	6%	26%
भारत	5%	23%
पाकिस्तान	4%	18%
श्रीलंङ्का	1%	10%
माल्दिभ्श	-	2%

स्रोतः A profile of Child Marriage in South Asia, UNICEF, 2023

सोह्रौं योजनाको प्राथमिकता आधारहरु

- १५औं योजनामा प्राप्त भएका उपलब्धिहरुको जगेर्ना
- विगतमा भएका राम्रा अभ्यासलाई निरन्तरता, सुधार, (Revisit, Revive, Reform, Innovation)
- बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धीमा नेपालले गरेका प्रतिबध्दताको प्राप्तिको लागि निरन्तर प्रयाश
- संबिधानको धारा ३९ ले प्रत्याभूत गरेका अधिकारलाई व्यवहारमा उतार्न आबश्यक पर्ने कार्यहरु
- परम्परागत हानिकारक अभ्यास बिरुध्दका प्रयाशहरुको निरन्तरता
- बाल स्वास्थ्य र बाल पोषणमा प्राथमिकता
- बाल बिकास मूलत: प्रारम्भीक बालबिकास र आधारभूत शिक्षामा जोड र लगानी
- महिला शसक्तिकरण र महिला उत्थान

सोह्रौं योजनाको सम्भावित प्राथमिकताका क्षेत्रहरु

- महिलाको आर्थिक सशक्तीकरण,
- राजनैतिक नेतृत्व तहमा महिलाको प्रतिनिधित्व थप बढाउने (५०% तीनै तहमा पुर्याउने),
- गृहणी महिलाको घरेलु कामको श्रमको मूल्याङ्कनहिंसा विरुद्धको कार्यको स्तरोन्नति (Scaling Up),
- महिला,बालबालिका, जेष्ठ नागरिक, अपांगता भएका ब्यक्ति माथि हेर्ने दृष्टिकोणमा सकारात्मक परिवर्तन
- प्रदेश र स्थानीय तहमा महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा ज्येष्ठ नागरिक सम्बन्धी कार्यगर्ने संयन्त्रको सशक्तिकरण एवम् सुदृढीकरण।
- इन्टरनेट र संचार माध्यमबाट बालबालिका माथि हुने हिंसाको सम्बोधन
- माथि " समस्या र चुनौति" खण्डमा उल्लेख भएका सम्पूर्ण बिषयहरु

कुपोषणको चक्र (पुस्तौं पुस्ता सम्म चलिरहने)

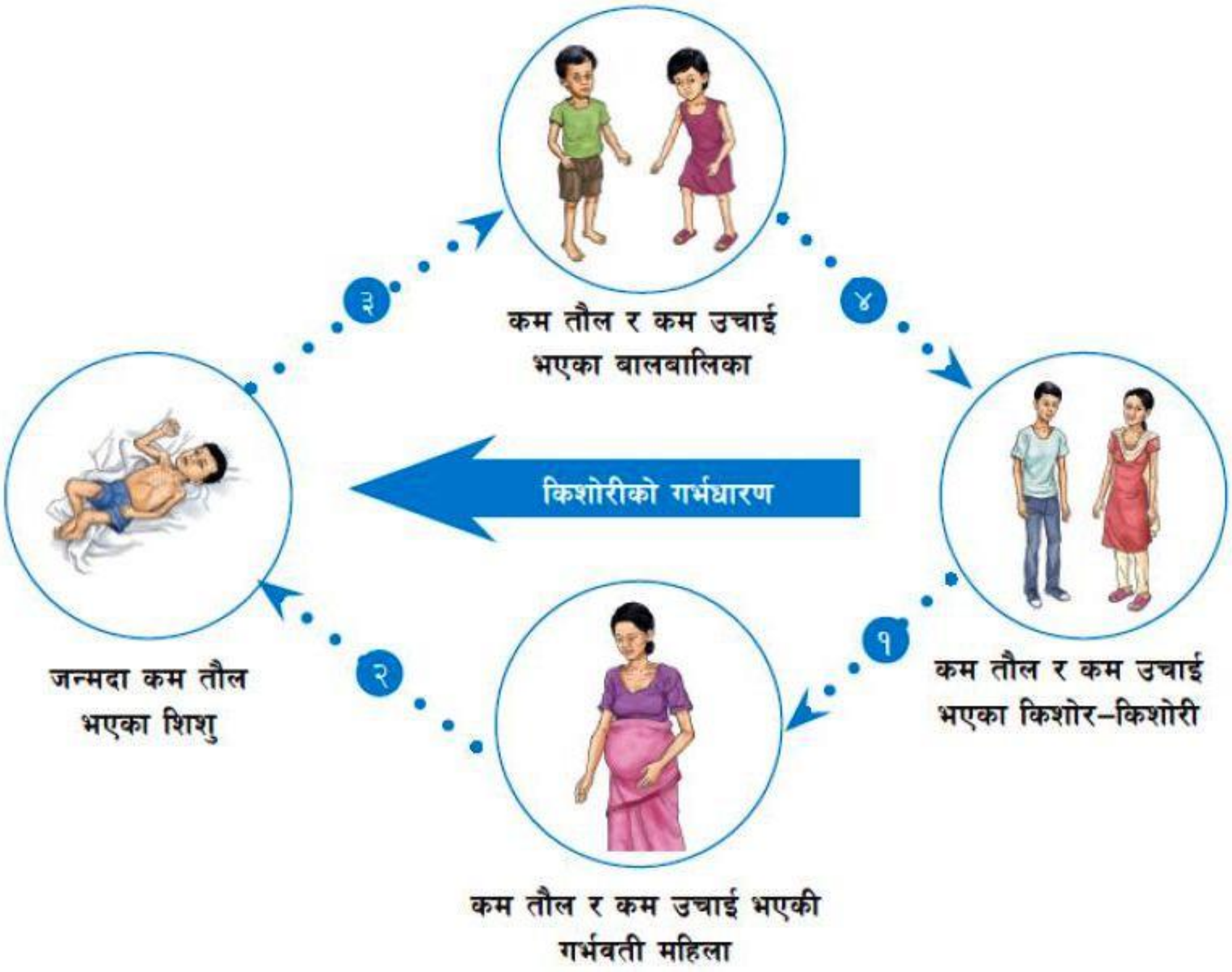

पोषणले किन फरक पार्छ ?

पोषण र जीवन (Survival)

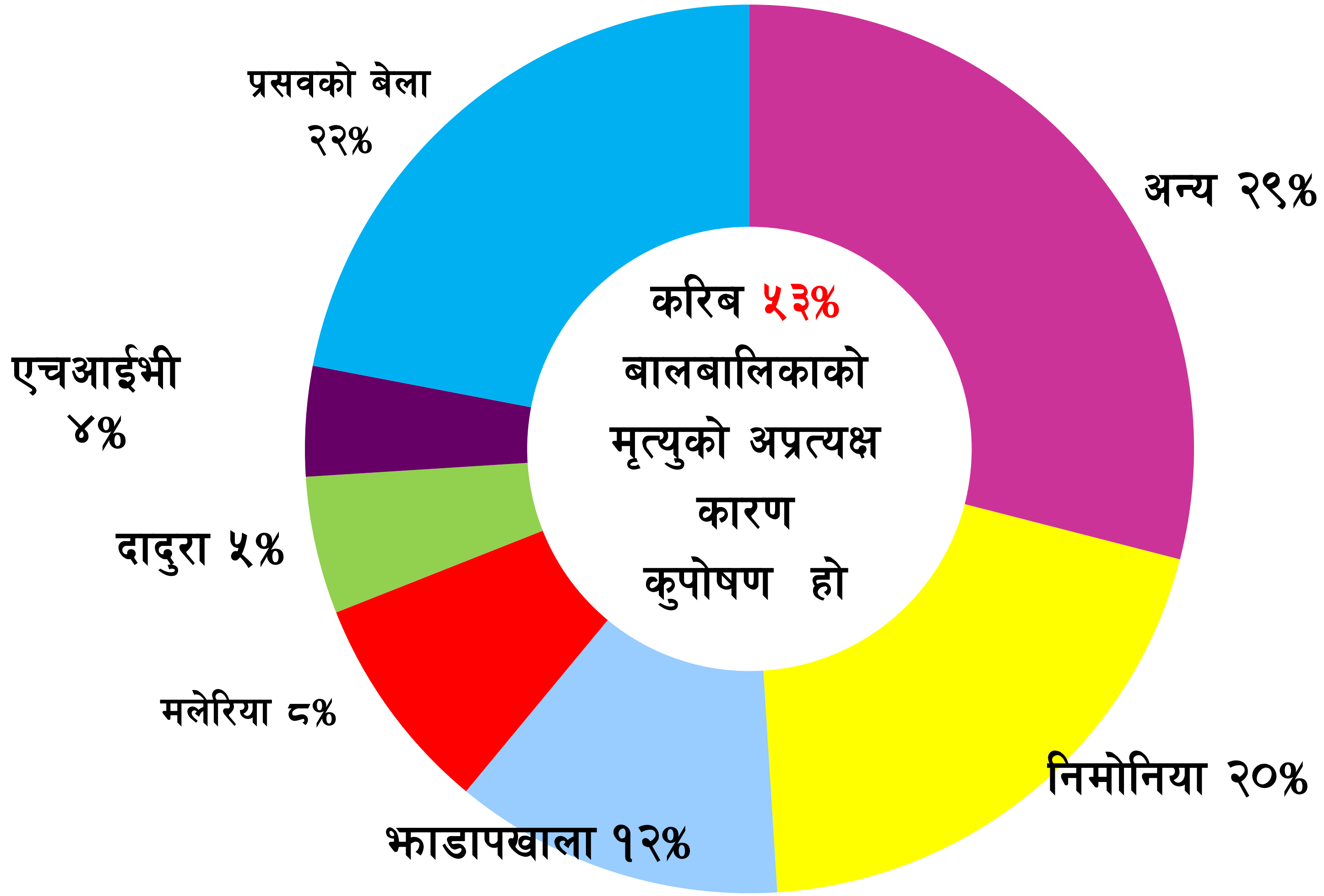

आधा बालबालिकाको मृत्युको अप्रत्यक्ष कारण कुपोषण भएकाले कुपोषण नघटाई बाल मृत्यदर घटाउन सम्भव छैन ।

Sources: Lancet series, 2013.

पोषण र मस्तिष्कको विकास

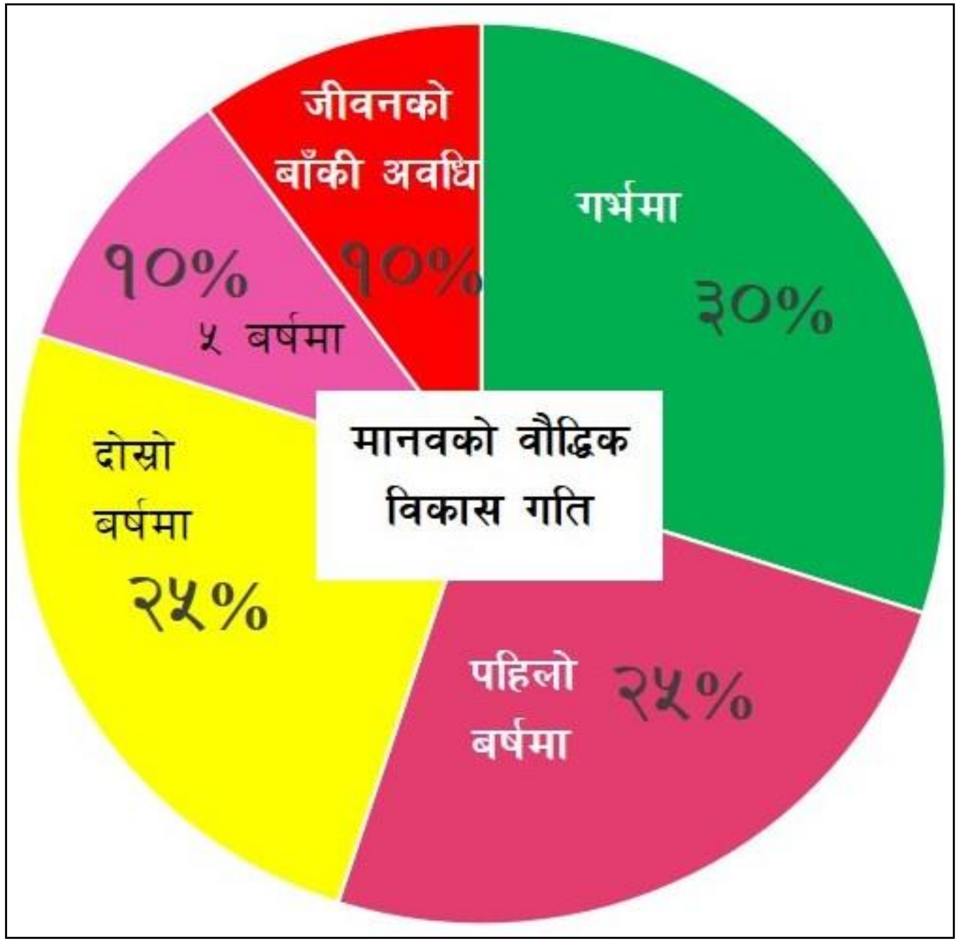

राम्रो पोषण पाएको बच्चाको मस्तिष्क

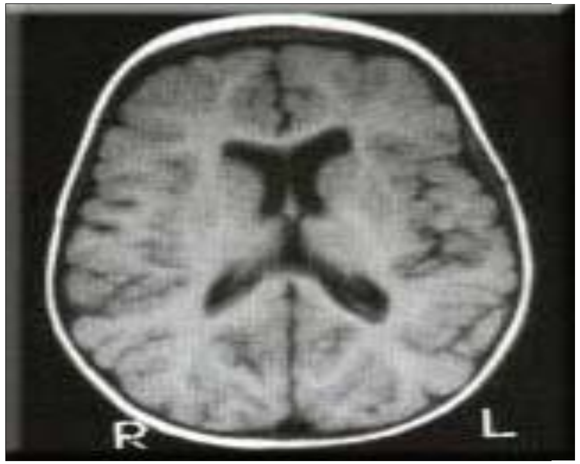

कुपोषित बच्चाको मस्तिष्क

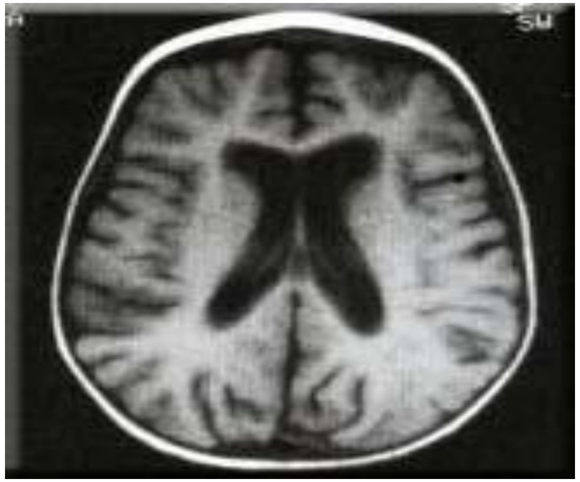

मानव जीवनको पहिलो १००० दिन भित्र ८० प्रतिशत वौद्धिक विकास हुन्छ ।

Source: Cordero E et al, 1985 (Adapted from Figure 2 & Figure 4), Benıtez-Bribiesca et al. 1999 (Adapted from Figure 4)

सुनौला १००० दिनहरु

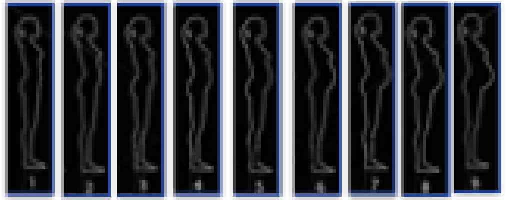

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ | १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४

गर्भावस्था देखि ९ महिना | जन्म देखि ६ महिना | ६ महिना देखि १२ महिना | १२ महिना देखि २४ महिना

१००० दिन

सुनौला १००० दिनहरु

गर्भावस्था: ९ * ३० = २७० दिनहरु

२ वर्ष सम्म : ३६५ * २ = ७३० दिनहरु

पृष्ठपोषणको लागि आग्रह

- १६औं योजनामा बालबालिका क्षेत्रको लागि तय गरिनुपर्ने सोच,लक्ष, उद्देश्य, रणनीति के हुनुपर्ला ?
- समग्र बाल अधिकार संरक्षण र प्रबर्धनको लागि भविष्यमा के गर्नुपर्ला ?
- संघीयताको परिप्रेक्षमा तीन तहको सरकारका बीच बाल अधिकारको संरक्षण र प्रबर्धनमा सहकार्य, समन्वय र लगानी कसरी गरिनुपर्ला?
- सरकार, नागरिक समाज र बिकासका साझेदारहरुबीचको सहकार्यको खाका कस्तो हुनुपर्ला?
- स्थानीय तहको बढ्दो भूमिकालाई कसरी व्यबहारमा उतार्नुपर्ला ?
- बालबालिकाका मुद्दा र महिलाको मुद्दाबीचको अन्तरसम्बन्धलाई कसरी व्याख्या गर्ने ?
- परमपरागत हानिकार अभ्यासलाई कसरी सम्बोधन गर्नुपर्ला?
- बालबालिकाको क्षेत्रमा कार्य गर्ने संस्थाहरुको सुदृढीकरण कसरी गर्नुपर्ला?
- हस्तक्षेपकारी क्रियाकलापहरुको सफल कार्यान्वयनका लागि आवश्यक आधारभूत पक्षहरु: मानवश्रोत; बित्तीय श्रोत र संस्थागत संरचनाको सुनिश्चितता कसरी?
- “बालबालिका राष्ट्रिय गौरव” भन्ने सोचलाई कसरी संस्थागत गर्न सकिएला?

शिक्षाले बाल अधिकार संरक्षण र प्रबर्धनमा मध्दत गर्छ

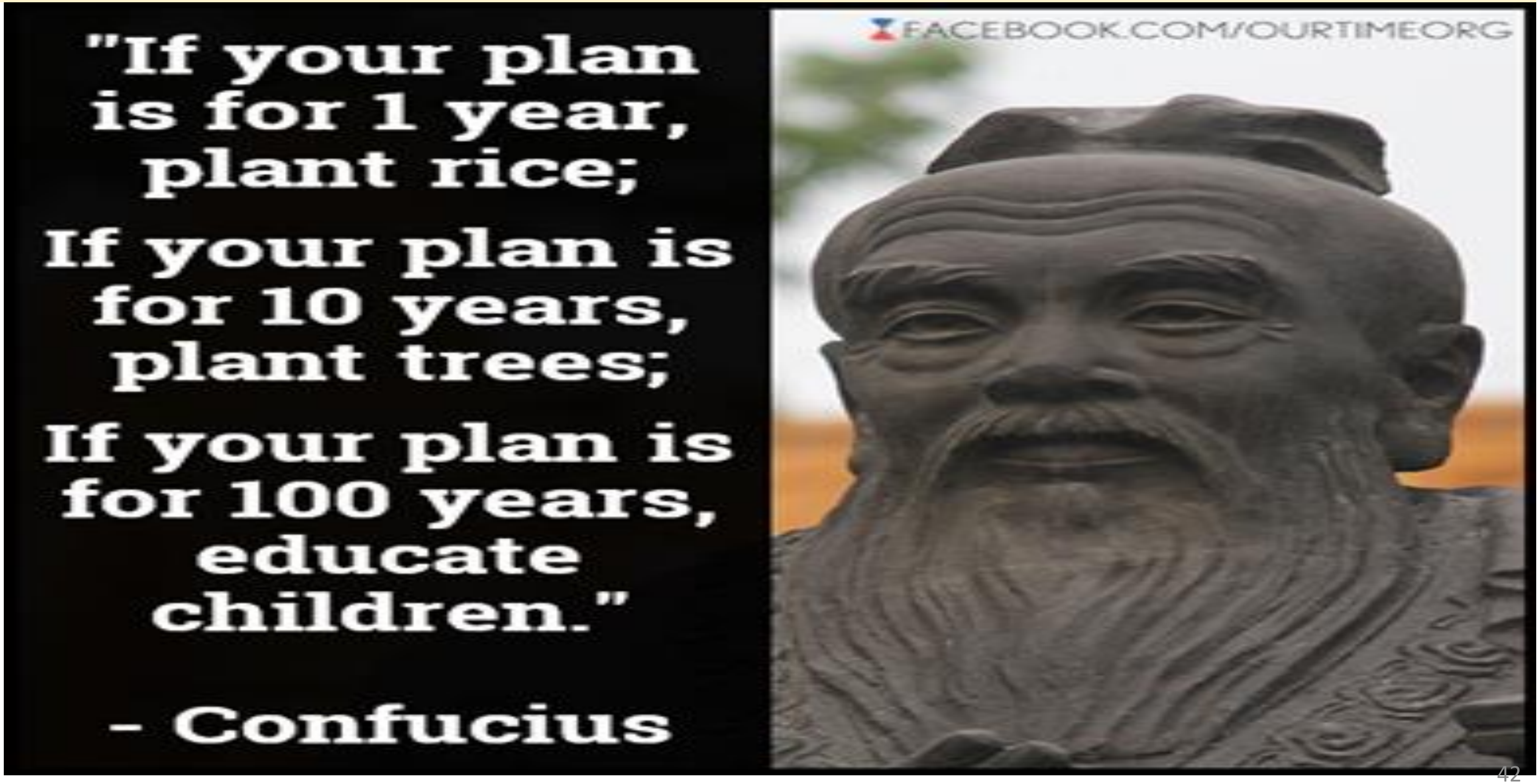

बाल अधिकार संरक्षण गर्न नवप्रबर्तन (Innovation) आवश्यक छ

सोचाई र गराईमा Innovation आवश्यक छ

हाम्रो सानो प्रयासले बाल मैत्री समाज र राष्ट्र निर्माण गर्न ठूलो योगदान पुग्न सक्छ

लैंगिक समानताले बाल अधिकार प्रबर्धन गर्न सघाउ पु-याउँछ

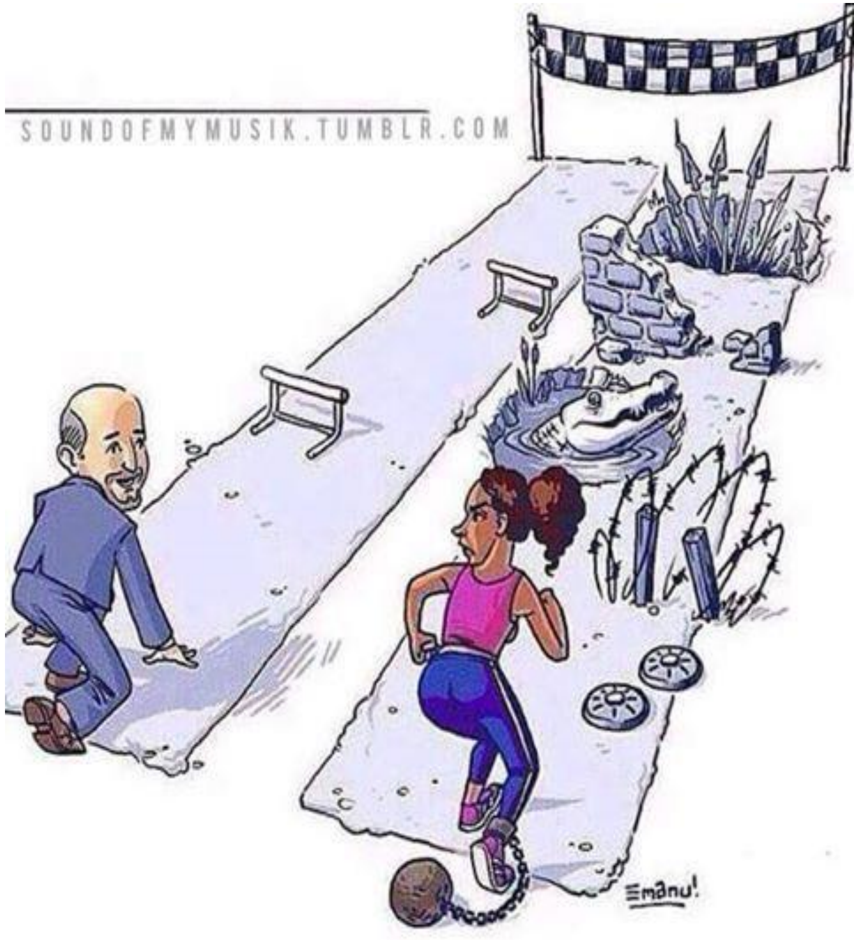

बिभिन्न साझेदारहरुसंगको सहकार्यवाट मात्र लक्ष्य प्राप्ति सम्भव छ

धन्यवाद

© UNICEF/NEP713/SMulmi